

S

SÂ
(ث)

Arap alfabesinin dördüncü harfi.

Arap diline özgü seslerden olup Fenike alfabesinin yirmi iki harfine Araplar tarafından sonradan eklenen ve "revâdif" adı verilen altı harften (ث, ذ, ض, ظ, غ) biri olarak ebced tertibinin 23. harfidir; sayı değeri 500'dür. Transkripsiyon alfabesinde "s" veya "t" şeklinde karşılır. Araplar, alfabelerinde onu göstermek için hiyeroglif yazısındaki oda planından doğan be (ب) harfinin şeklini kullanmış, I. (VII.) yüzyılın sonlarına doğru şekil açısından birbirine benzeyen harfleri ayırt etmek için Nasr b. Âsım tarafından icat edilen noktalama benzerlerinden (ب, ت) üç nokta konularak ayırt edilmiştir. Halîl b. Ahmed "şâ" kelimesinin "her şeyin iyisi" anlamına geldiğini söyler (*el-Hurûf*, s. 28, 34).

Sîn sesinin peltek biçimi olan şâ, z (ذ) ve z (ظ) ile aynı mahreç sahasını paylaşır. Sibeveyhi'ye göre mahreci dil ucu ile alta ve üstte bulunan iki ön dişin (şeniyye) uçlarıdır (*Kitâbü Sibeveyhi*, IV, 433). Onun bu mutlak ifadesi farklı bazı yorumlara tâbi tutulmuştur. Tecvid âlimleri, şâ sesi telaffuz edilirken dil ucunun dışarıya doğru çıkarılmasında abartıdan kaçınılmasına dikkat çekmişlerdir. İbn Sînâ'ya göre şâ sesi dil ucu ile üst ön dişlerin diplerinden ibaret olan "t"nin mahrecine hava akışını engellemeyecek şekilde dil ucunun dayanmasıyla çıkar. Ancak bu sırada havanın dış uçlarında hapsedilerek daha dar menfezden geçmek zorunda kalmasıyla ıslık (safir) sesinin oluşmasına imkân vermemelidir. Şâ sesi bu niteliğiyle sîn sesini andırır. Ancak "sîn"de "şâ"nın aksine titreşim de bulunur (*Meĥâricü'l-hurûf*, s. 18, 46). Sibeveyhi, şâ sesinin belirleyici sıfatları olarak hems (gizli, boğuk, sönük) ve rihveyi (yumuşaklık) zikreder (*Kitâbü Sibeveyhi*, IV, 434, 435). Arap asıllı olmayan doğu (Irak) insanları arasında "zâ"nın şâ gibi telaffuzu yaygındır, zaleme → şeleme gibi. Mısır konuşma dilinde de birçok yerde şâ tâ, bazı yerlerde de sîn şeklinde telaffuz edilir, hatta dâl sesine dönüştürüldüğü yerler de vardır (İbrâhîm Enîs, s. 196).

Kur'an kıraatinde ilk unsurun (müdgam) sâkin olduğu idgâm-ı sagirle ilgili olarak

ث س ص

şz → zz (yelhez zâlîke → yelhez zâlîke, el-A'râf 7/176); st → tt (lebiştüm → lebettüm, el-Kehf 18/19); ds → ss (yürüd şevâbe → yürüş şevâbe, Âl-i İmrân 3/145); ls → ss (hel şüvvibe → heş şüvvibe, el-Mutaffifîn 83/36) biçiminde dönüşümler görülür. İlk unsurun hareketli olduğu idgâm-ı kebîrle ilgili olarak ss- → -ss (hayşü şekiftüm → hayş şekiftüm, el-Bakara 2/191); ts → ss (bi'l-beyyinâti şümme → bi'l-beyyinâş şümme, el-Bakara 2/92); st → tt (hayşü tü'merûn → ĥayt tü'merûn, el-Hicr 15/65); sz → zz (ĥarşi zâlîke → ĥarż zâlîke, Âl-i İmrân 3/14); ss → şş (ĥayşü şitüm → ĥayş şitüm, el-Bakara 2/35, 58); ss → ss (verişe Süleymân → veris Süleymân, en-Neml 27/16); sd → dd (ĥadîşü đayfi → ĥadîđ đayfi, ez-Zâriyât 51/24); ds → ss (yürüdü şevâbe → yürüş şevâbe, en-Nisâ 4/134) tarzında dönüşümler görülür (Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâzi, I, 173, 207-208, 211, 265). Ayrıca ilk harfi şâ olan bir fiilin "iftiâl" kalıbına nakledilmesi durumunda bu kalıbın türevlerinde "s"nin "t"ye dönüştürülmesi (kalb) ve idgamla st → tt, "t"nin "s"ye kalbi ve idgamı ile st → ss şekilleri câiz olduğu gibi bunlarsız beyan ve izharla telaffuz edilmesi de mümkün görülmüştür. Sibeveyhi kıyasa uygun olduğu için beyan ve izharı daha güzel bulur. Buna göre "تود"den "متود" → متود → متود şekilleri oluşabilir. Benzer bir dönüşme ve idgam, "tefâul" kalıbında görülür. İlk harfi şâ olan bir fiil bu kalıba nakledilince t "s"ye dönüştürülüp idgam edilir ve idgamda ilk harf sâkin olduğundan okunabilmesi için başa hemze eklenir: → نقل → تنقل → ناقل gibi اناقلتم إلى الأرض, et-Tevbe 9/38; İbn Cinnî, II 764; İbn Yaîş, IV, 534-535, 537, 538). Şâ en çok z, s, f olmak üzere b c ĥ h d r ş z ç d f k m y harfleriyle dönüşüme girerek eş anlamlı veya eşdeğer kelimelerin oluşumuna imkân verir: ş / z: cişve / cizve, fess / fezz gibi (Ebû't-Tayyib el-Lugavî, I, 160-166); ş / s: cüşmân / cüşmân gibi (a.g.e., I, 168-

174); ş / f: sinâ' / finâ', şüm / füm gibi (a.g.e., I, 181-200) (diğer dönüşümler için bk. a.g.e., I, 154-200; II, 576-577).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhîm es-Sâmerrâî), Küveyt 1400/1980, I, 58; a.m.f., *el-Hurûf* (nşr. Ramazan Abdütt-evvâb), Kahire 1969, s. 28, 34; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1402/1982, IV, 433-436; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dımaşk 1379-80/1960-61, I, 154-204; II, 576-577; İbn Cinnî, *Suru şinâ'ti'l-râb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dımaşk 1405/1985, I, 171; II, 764; İbn Sînâ, *Meĥâricü'l-hurûf* (nşr. ve trc. Pervîz Nâtil Hânlerî), Tahran 1333, s. 18, 46; Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, *el-ĥnâ' fi'l-ĥarâ'ati's-seb'* (nşr. Abdülmecîd Kâtâmiş), Dımaşk 1403/1983, I, 173, 207-208, 211, 264, 265; İbn Yaîş, *Şerĥu'l-Mufaşşal* (nşr. Ahmed Seyyid Ahmed), Kahire, ts. (el-Mektebetü't-Tevfiĥiyye), IV, 492, 493, 496, 499, 501, 534-535, 537-538, 540; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 201; II, 13, 16; İbrâhîm Enîs, *el-Eşvâtü'l-lugaviyye*, Kahire, ts. (Mektebetü'nehdâti Mısır), s. 47, 50, 109, 123-125, 128, 133, 136, 196; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul 1984, s. 199, 215, 220, 235-236, 248, ayrıca bk. tür.yer.; Gânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirâsâtü's-şavtiyye 'inde 'ulemâ'i't-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 147, 212-214, 238, 257, 315, 319, 396-397, 414; H. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, Beyrouth 1990, I, 211, 213-214, 218-222, 224, 229, 234, 236. İSMAIL DURMUŞ

SÂ'
(الصاع)

Eski bir ölçek.

Sözlükte "ağız dar su kabı" anlamına gelen kelime, sâ' şeklindeki yaygın kullanımının yanı sıra sav', sût', suvâ' ve savâ' olarak da geçer. Bu mânada Kur'an'da suvâ' yer almaktadır (Yûsuf 12/72). Aslen Mezopotamya katı madde ölçeği olup Araplar'ca da benimsenmiştir. Sâın ağırlık ölçülerinden biri olduğu bilgisi (Pakalın, III, 73) doğru değildir. Sahtesinin yapılmasını önlemek için üst kenarına mühür vurulduğundan mahtûm (damgali) adı da verilen sâın İbrânice'si seah, Akkadca'sı şaitudur. Sumerce'de büyük bardağa şû denir. Eski Türkçe'de ölçek anlamındaki segû veya sâgû (*Divânü luĥâti't-Türk Tercümesi*, III, 225, 418) kelimesi sâ' ile bağlantılı olmalıdır. Kelime Grekçe'ye saton (= 1,5 modios; Epiphanus, s. 13, 41, 137), Latince'ye satum